Gazdag Ferenc
Merre tart a nemzetközi kapcsolatok elmélete?

Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika-elméletében és elemzésében*

Az Osiris kiadó 2008-ban megállapodást kötött a Magyar Külügyi Intézettel egy olyan sorozat megindításáról, amely egy Magyarországon meglehetősen ritkán művelt diszciplína, a nemzetközi kapcsolatok elméleti kérdéseit fogja taglalni. A kiadó igazgatója, Gyurgyák János később bevallotta, hogy maga sem fűzött túl sok reményt az ambiciózus terv megvalósulásához, de nagy örömmel korrigálta saját magát a sorozat első kötetének – *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében* – bemutatóján. Az ízlésesen kivitelezett kötetet Kiss J. László, a Magyar Külügyi Intézet doyenje, a Corvinus és az Andrássy Egyetem professzora jegyzi, s benne értő kézzel vezeti az olvasót egy járatlanok számára szinte áttekinthetetlen területen.

A tízfejezetes kötet két nagy szerkezeti egységre oszlik. Az első hét fejezet a külpolitika fogalmi kérdéseivel, terjedelmi és tartalmi vonatkozásaival, elmélettörténeti dimenzióival és módszertani problémáival foglalkozik, a záró fejezetek pedig a külpolitika-elemzés elméleti és elemzési módszereit mutatják be a realizmus, a liberális teóriák és a konstruktivista elmélet keretei között. Bár a nemzetközi tanulmányok tárgy oktatása szempontjából valószínűleg ez az utóbbi három fejezet lesz a fontosabb és népszerűbb, a recenzens mégis inkább az első hat fejezetet tekinti a monográfia érdemi hozadékának. A realizmus, a liberális elméletek és a konstruktivizmus ugyanis többé-kevésbé ismert (bevett) terminusai a nemzetközi kapcsolatok elmélete tantárgynak, velük mind az egyetemi hallgatók, mind a témával általában foglalkozók bőséggel találkozhattak. Viszont messzemenően több intellektuális izgalmat nyújt a külpolitika fogalmi rendszerének, illetve a foreign policy analysis értelmezésének első hazai, monografikus értelmezése. Annál is inkább, mert a szerző azt ígéri a bevezetésben, hogy külön súlyt fog helyezni „nem csupán a nemzetközi elméleteknek a külpolitika-elemzés szempontjából meghatározó struktúra- és aktorközpontú, illetve szisztemikus és szubszisztemikus megkülönböztetésére, hanem annak a bizonyítására is, hogy ez a felosztás számos esetben keresztezi a paradigmatikus nagyelméletek törésvonalait".

A fejlődéstörténeti fejezet (*Nemzetközi társadalom és külpolitika*) után a külpolitika differentia specificájának téziseit olvashatjuk (*A külpolitika mint a politika különleges területe*), majd a külpolitika-kutatás történelmi vonatkozásai következnek, amelynek utolsó része a hidegháború utáni időszakot mutatja be (*Külpolitika-kutatás a kelet–nyugati konfliktus után: interpretatív fordulat, a posztklasszikus realizmus és az új liberalizmus*). A kötet külön fejezetet szán a transznacionalizálódás és a globalizálódás aspektusainak, il-

letve a külpolitika-elemzés szempontjainak.

A külpolitika-elemzés három nagy iskolájának bemutatása azonos eljárással történik: előbb az elméleti alapvetések olvashatók (azaz sorban a külpolitika-elemzés realista elmélete, a liberális elméletek és a külpolitika konstruktivista elmélete), majd mindhárom iskola elemzési módszerei következnek. Ez a tárgyalási mód nagymértékben megkönnyíti a különféle iskolák komparatív áttekintését és a tárgy oktathatóságát.

A monográfiát egy közel 500 tételből álló bibliográfia egészíti ki, bőséges muníciót kínálva mindazoknak, akik a téma iránt érdeklődnek. Csak sajnálni lehet, hogy a túlnyomórészt angolszász irodalomra való támaszkodás mellett kimaradtak a kötetből a diplomáciatörténet hazai képviselői: különösen Diószegi Istvánnak a *Hatalmi politika másfél évszázada* című írását hiányolom.

Tulajdonképpen egy trendbe illeszkedő írásról van szó: az utóbbi évek nemzetközi könyvtermése a külpolitikai elemzésekkel foglalkozó szakmunkák számának erőteljes növekedését mutatja, mégpedig úgy, hogy a globalizációval, a globális demokrácia lehetőségeivel foglalkozó, s a történelem végét prognosztizáló elemzésektől eltérően a külpolitikai elemzésekre irányul nagyobb figyelem. A 2001. szeptember 11-i trauma az elméleti kérdésfeltevések szintjén is lecsapódott, s átrendezte a világpolitika tanulmányozásának hangsúlyait. Ekkortól a kutatók figyelme az államok és egyéb, nem állami szereplők döntéseinek elemzésére, valamint a meglévő nemzetközi, illetve nemzeti intézményeknek az új kihívásokkal szembeni alkalmasságára, illetve alkalmatlanságának magyarázatára irányult.

A kutatások és viták nyomán meglehetősen zavarba ejtő kép rajzolható fel. Az elemzések egyik oldalon az állam szerepének zsugorodásáról szólnak, amelyben a gyorsuló és mélyülő folyamat kereteit a globalizálódás alkotja. Másik oldalon viszont az elemzések visszaköszönő mozzanata az a felismerés, hogy a globalizálódás ugyan szűkíti az államok mozgásterét, de ezzel egy időben meg is növeli az állammal szemben támasztott követelményeket. Az elméleti igazolásokhoz gyakorlati adalékként legyen elég itt utalni a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi és gazdasági válság eddigi tanulságaira.

Kiss J. László a következőképp adja meg a kötet témáját: „elemzésünk központi vonulata éppen arra fókuszál, hogy a transznacionalizáció és a globalizáció szisztemikus hatásai milyen hatást gyakorolnak a külpolitika elméleteinek és elemzési módszereinek fejlődésére és ettől elválaszthatatlanul a külpolitika-elmélet koncepcionális változásaira." Ezen a széles témakörön belül a kötet közelebbi tárgya a „külpolitika-elemzésnek" a történeti kifejlődése, eljárásainak módszertani kibontakozása és metodológiáinak bemutatása.

Vizsgálatának tárgyát, azaz a külpolitikát a szerző egy „sokszintű, sokszereplős, sok kérdésterületet felölelő, komplex folyamatnak" tekinti, amelynek elemzése „mindig a komplexitás redukálásával, azaz a probléma részszereplőkre, kérdésterületekre és elemzési szintekre történő felbontásával kezdődik, majd az elemzés végén azok összekapcsolásával zárul".

Kiss J. László monográfiájának több irányba mutató eredményei közül a következőket emelném ki. Az egyik szignifikáns megállapítás, hogy a külpolitika-elemzés – mint aldiszciplína a nemzetközi kapcsolatok ágán belül – nem tudott olyan mértékben megszilárdulni, mint ahogy azt művelői remélték. Részben azért, mert a bipoláris nemzetközi rendszer összeomlása utáni évtized kérdésfeltevései és válaszai inkább illettek a realizmus és a liberális elméletek kereteibe (tekintve, hogy a viták

jobbára a nemzetközi rendszer struktúrája körül folytak), részint pedig amiatt, hogy 2001. szeptember 11. után szokatlanul élénk párbeszéd kezdődött a külpolitika és a nemzetközi kapcsolatok elméletének hívei között.

A másik, további vitát érdemlő megállapítás, hogy „a külpolitika kutatásának diszciplináris helymeghatározása még mindig nem könnyű a közpolitika, a komparatív politika, a realizmus, a pszichológia és más diszciplínák területei között". Az államok magatartásának elemzésére a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának ugyanis számos megközelítése van. Ezek egyike a külpolitika-elemzés, amely megtermékenyítően hatott a nemzetközi kapcsolatok elméletére is.

Harmadik elemként említem a szerző figyelmeztetését, miszerint „nem szerencsés, ha megkíséreljük, hogy a külpolitika-elemzést a társadalomtudományok különböző skatulyáiba helyezzük". A nemzetközi kapcsolatok valamennyi elméletének van ugyanis mondanivalója az állam magatartásáról.

Végezetül negyedikként a kötet utolsó fejezetéből idézem: „A 21. század elején a külpolitikától egyszerre túl keveset és túl sokat várnak. A nemzetközi kapcsolatok akadémiai világának szakértői – különösen az Egyesült Államokban – hajlamosak tárgyukat kifejlett társadalomtudományként, s ebben a külpolitikát a tárgy előtörténetének részeként kezelni. A gyakorlati szakemberek számára ezeknek a kérdéseknek nincs különösebb jelentőségük, a külpolitika számukra a diplomaták világa. A politikai érvek világában is gyakran túl sokat várnak a külpolitikától. A globalizálódás korában a polgárok egyre gyakrabban találkoznak a politikai elitnek azzal az igényével, hogy mind több áldozatot hozzanak a nemzetközi rend megteremtéséért, mondván, hogy a biztonságot mind többször messze, a Hindukusnál kell megvédeni. A külpolitikát ugyan át lehet keresztelni globális stratégiává és a külügyminisztériumokat globális ügyek minisztériumaivá, de mindez nem változtat azon a realitáson, hogy nincs olyan világszervezet, amely képes lenne egy közösség nevében specifikus döntéseket hozni. Amíg a világon önálló közösségek léteznek, amelyeknek szükségük van arra, hogy egymással kapcsolatba lépjenek, addig az is létezik, ami a külpolitika lényegét alkotja."

A témaválasztásnak van még egy említésre kívánkozó vonatkozása: komolyan kell vennie a könyvtári kutatómunkát annak, aki magyar nyelvű szakirodalmat keres a kötet témájáról, a nemzetközi kapcsolatok elméleti kérdéseiről. Az egyes országok külkapcsolatait és egyes nemzetközi problémákat kutató és bemutató szerzők még csak-csak találhatók, s a magyar nyelvű folyóiratok is közölnek írásokat, de monografikus szinten a találatok száma egyjegyű lesz. (Bíró Gáspár, Galló Béla, Szőnyi István, Nagy Péter, Lévai Imre készítettek nagyobb lélegzetű írásokat e tárgykörben.) A témaválasztás terén tehát teljesen helyénvaló a hiánypótló jelző használata.

Nem állíthatjuk, hogy a magyar külpolitika iránt érdeklődők el lennének kényeztetve, s monográfiák sora állna a kézikönyvtárak polcain. Azt meg még kevésbé lehet állítani, hogy a magyar külpolitikát bemutató, különféle léptékű írások a fent említett iskolák valamelyikének elemzési kereteit használták volna. Így aztán kellemes meglepetésként hat, hogy Kiss J. László – igaz, csak néhány oldal erejéig – kitekint a magyar külpolitikára is. Valószínűleg a szerző preferenciáit is felfedi, hogy erre a realista elmélet és módszertan fejezetben kerít sor. A realizmus teóriájának – azaz a hatalompolitikai módszernek, a nemzetállamok érdekrendszerének – a magyar esetre való alkalmazhatósága kapcsán azonnal kemény tényekbe ütközünk. Magyarország esetében ugyanis – írja a szerző – „minde-

nekelőtt a nemzetállam realista premisszája a kérdéses": a magyar külpolitikának ugyanis immár közel évszázados problémája az, hogy a nemzet és állam nem esik egybe. „Ennek megfelelően a magyar külpolitika számára alapvető kérdés, hogy mit kell érteni a magyar nemzet fogalmán, és ennek a magyar érdekek megfogalmazása szempontjából milyen politikai, jogi, társadalmi következményei vannak."

A másik alapkérdés, hogy a nemzetközi rendszer struktúrájának változásai mennyi mozgásteret engedtek a magyar külpolitikának, hogyan büntették vagy jutalmazták a választásait. A szerző válasza, hogy a magyar külpolitikát a kisállami létnek megfelelően a „korlátozott mozgástéren és kényszerpályás meghatározottságon alapuló követő, alkalmazkodó, a külpolitikát inkább átvevő (policy taker) mint külpolitikát csináló (policy maker), az erősebbhez való csatlakozást jelentő bandwagoning-politika, a nemzetközi anarchiát korlátozó regionális hegemónhoz való alkalmazkodás jellemzi".

A magyar külpolitika az 1960-as évektől megpróbált alkalmazkodni három egymástól alapvetően eltérő követelményrendszerhez: a világgazdasághoz (Nyugat), a KGST-hez és a Varsói Szerződéshez (Kelet), valamint a közép-európai, mind kifejezettebb nemzeti lobbiküzdelmekhez (régió). Az egyszerűnek semmiképp nem nevezhető politikai vonalvezetést a szerző úgy összegzi, hogy a magyar külpolitika második világháborút követő mintegy hat évtizede „olyan mozgástérbővítő pályaként rajzolható meg, amely a Szovjetunió által dominált zárt regionalizmus rendszerébe betagolódott, szuverenitás nélküli állapottól a részlegesen szuverén potenciál és nemzeti jelleg kialakulásán át a döntési szabadság teljes visszaszerzéséig, majd a szuverenitás önkéntes megosztásán alapuló európai-nemzeti politika szimbiózisához vezetett".

Sajnálatos módon nem található a magyar külpolitikára vonatkozó kitekintés sem a liberális teóriák, sem pedig a konstruktivista elmélet fejezet után, holott az előbbi esetében felettébb érdekes lenne az érdekcsoportok és a policy network, míg az utóbbi esetében a nemzeti identitás, illetve a társadalmi-kulturális normák bevonása az elemzésbe.

Valószínűleg sokan örülnénk, ha a szerző tollából egy másik monográfiát is olvashatnánk – csak immár a magyar külpolitikáról, konzekvensen alkalmazva az elméleti iskolák fogalom- és érvrendszerét. Egy ilyen természetű vizsgálat alighanem jelentősen segítene a magyar külpolitikai tervezés egyik leggyengébb területén, a nemzeti érdek meghatározásában.

Kiss J. László több mint három évtizede tevékenykedik a nemzetközi kapcsolatok kutatásában és oktatásában. Eddigi publikációi sem tartoztak a népszerűsítő írások kategóriájába, ami alól jelen munkája sem kivétel. Természetesen lehet hivatkozni arra, hogy nincs igazán kialakult nyelvezete a nemzetközi kapcsolatok témakörének, de ez semmiképp se ment fel egyetlen szerzőt sem az érthetőség követelménye alól. Kiss J. László monográfiáját az utóbbi évek legjobb írásának tartom a nemzetközi kapcsolatok témájában, azonban nem nagyon könnyíti meg olvasói dolgát, amire illusztrációként egyetlen mondatot idéznék *Az elméletek besorolása* fejezetből: „Nyilvánvaló, hogy ennek a szisztemikus (holista) versus szubszisztemikus (individuális) ontológiai síknak megfeleltethető a külső objektív valóság létezését elismerő szcientista (objektivista) versus a világot interszubjektív konstrukciónak, illetve interpretációnak tekintő tradicionalista (interpretatív) ismeretelméleti megközelítés."

Kiss J. László kötete hiánypótló munka a hazai szakirodalomban. Szemlélete, elméleti alapvetése és elemzéseinek mélysége

okán joggal számíthat nemcsak a szakemberek (gyakorló diplomaták, külügyi elemzők), hanem a külpolitika világával ismerkedő egyetemi hallgatók és a nemzetközi híreket fogyasztó olvasók érdeklődésére is.

Kiss J. László: ***Változó utak a külpolitika-elméletében és elemzésében.*** Budapest, 2009, Osiris, 451 o. ISBN: 9789632760339

(Első közlés: *Nemzet és biztonság,* 2009. május)